

TERMÉS

A szeged-csanádi egyházmegye

Az alapítástól a török hódoltságig (1030-1551)

Csanád (később Németcsanád; Romániában Cenad) helyén, a Maros bal partján az 1000. év körül Ajtony magyar vezér vára állott amelyet Marosvárnak neveztek. Ajtony bizánci szertartású kereszténységre tért, és vára mellett görög szerzeteseknek monostort alapított. Miután István királlyal szembeszegült, Csanád vezér legyőzte őt (1003 körül) Mind a vár, mind a megye első ispánjától, Csanádtól kapta új nevét. 1030-ban a király Ajtony egykori területén püspökséget állított fel, és első püspökévé a későbbi Szent Gellértet tette. Ezáltal ez a terület is a latin kereszténység hatáskörébe került. Gellért Csanádon Szent György tiszteletére székesegyházat, Szűz Mária tiszteletére bencés monostort építtetett. 1046-ban az ország főurai Endre herceget hazahívták Lengyelországból, hogy a népszerűtlen Péter király helyett elfoglalja a trónt. Érkezésekor Gellért püspököt és három püspök társát küldték elébe. A pogány magyarok azonban Gellértet és két társát Budán, a később róla elnevezett hegynél meggyilkolták (szeptember 24-én). Gellért koporsóját utóda Mór püspök Csanádra vitette (1053), és Szűz Mária monostorában helyezte el, amelyet ezért később Szent Gellért monostorának is neveztek.

1179-ben III. Béla király az egyházmegye területén, Egresen ciszterci monostort alapított Abban temették el II. András feleségét Courtenay Jolánt, majd 1235-ben magát a királyt is. – A tatárjárás idején, 1241-ben a Pereg nevű nagy, megerősített faluba (talán a mai Kaszaper) 70 falu népe gyűlt össze, a tatárok a falut körülvették, és foglyikat kényszerítették, hogy azt megostromolják és elfoglalják. Miután az előkelőket pénzüktől, fegyvereiktől és ruhájuktól megfosztották, az egész népet, az asszonyok és lányok egy részének kivételével, fejszével és karddal legyilkolták. Azután elfoglalták és elpusztították Aradot, az egresi monostort és Csanádot is.

A tatárjárás után az országba befogadott, kóborló és garázdálkodó kunoktól szenvedett az egyházmegye.

Középkori kiterjedését és beosztását leginkább a pápai tizedjegyzékekből (1332-37) ismerjük. Felölelte Arad, Csanád, Keve, Krassó, Temes és Torontál vármegyéket. Keleten Erdéllyel, Hunyad megyével volt szomszédos, délen az Alduna, nyugaton a Tisza határolta. A török idők után az egyházmegye területe Szeged városával és Zaránd megyével bővült. Szeged ugyanis a középkorban a kalocsai főegyházmegyéhez, Zaránd megye pedig, mint pankotai főesperesség, szigetként az egri püspök joghatósága alá tartozott. Hódmezővásárhely és környéke a középkorban a csanádi egyházmegye része volt, csak 1700 után kapta meg a váci püspökség.

Az említett pápai tizedjegyzék idején a hatalmas kiterjedésű egyházmegyében hét főesperesség volt. Csanád megye északi felét a Maroson-túli, déli részét a Maroson – inneni főesperesség alkotta. Arad vármegye és az aradi főesperesség területe azonos volt. Ugyanakkor legkevesebb 218 plébánia állott az egyházmegye-területén.

A püspökség középkori birtokaiból igen keveset ismerünk. A tatárjárás előtt jelentős bevétele volt a Maroson szállított söröszesedésből. Az egyházi tizedeknek a püspököt illető negyed vagy fele része ugyancsak tekintélyes bevétel lehetett.

A csanádi székeskáptalan Szent Gellért püspök alapítása. Az aradi, Szent Mártonról

nevezett káptalant valószínűleg II. Béla király (1131-1141) alapította, és másoktól is igen bőséges birtokadományokban részesült. Mindkét káptalan az egész középkoron át fontos hiteleshelyként működött. Szent Gellért legendája szerint már a szent püspök iskolát állított fel Csanádon, hogy ott egyházmegyéje részére papokat képezzen. A két káptalan hiteles helyi feladatát csak úgy láthatta el, ha iskolájában megfelelő képzést nyújtott.

Az egyházmegyében a nagyobb szerzetesrendek mind képviselve voltak: a bencések (Csanád, Bizere, Bulcs stb.), a ciszterciek (Egres), a premontreiek, a domonkosok (Temesvár), a ferencesek (Lippa, Aracs, Csanád stb.), az ágostonos kanonokok és remeték és a pálosok Szegeden, amely ekkor még a kalocsai főegyházmegyéhez tartozott, a ferenceseknek két, a domonkosoknak és a premontrei apácáknak egy-egy kolostora állott.

Az egyházmegye régi monostorainak és templomainak igen kevés építészeti emléke maradt fenn. Legjelentősebb Szegeden az egykori Szent Demeter plébániatemplom tornya, és az alsóvárosi ferences templom, továbbá a kiszombori és óföldéaki templom és az aracsi templomrom (Jugoszláviában, Újbecsétől – Novi Bečejtől – északkeletre).

Az egyházmegye lakossága a középkorban túlnyomórészt magyar volt. A törökök először 1395-ben törtek be az egyházmegye területére, és ettől kezdve a török veszedelem állandósult az ország déli részén. Ekkor kezdődik meg a törökök elől menekülő délszláv, főként szerb lakosság betelepülése az egyházmegye területére.

1526-ban a végzetes mohácsi csatában a csanádi püspök is elesett. Előbb az Alduna vidékén állandósult a török uralom, majd amikor 1551-ben Csanádot, 1552-ben Temesvárt, Aradot és Lippát elfoglalták, az egész egyházmegye török kézre került.

Török uralom alatt (1552-1718)

Az egyházmegye egész területe a török szultánnak hódolt, és azon püspök nem tartózkodhatott. A püspöki méltóságot, amely gyakorlatilag csak cím maradt, gyakran egy-egy esztergomi (nagyszombati), szepesi vagy győri kanonok nyerte el. A püspökök még rövidebb időközönként váltogatták egymást, mint a korábbi öt században. Akkor átlagosan 12 év esett egy kormányzási időre, most pedig csupán átlagosan 5 évig viselték a címet – összesen 28-an –, majd többnyire egy másik címet nyertek el. Mindössze négyen fejezték be életüket csanádi püspökként. Más területen olykor érdemes munkát végeztek, de tétlenül kellett tűrniük, mint halad egyházmegyéjük népe a teljes pusztulás felé.

Szegeden és Cegléden 1545-től lutheránus prédikátor működött. Valószínűleg ezidőtájt léptek fel először a csanádi egyházmegye területén is. 1550-ben a maros- és temesvidéki prédikátorok a Csanád megyei Toronyban szuperintendenst választottak. A következő évtizedekben azonban a magyar lakosság, ha a törökök el nem hurcolták, elmenekült. Csupán a két legjelentősebb városban, Szegeden és Temesvárott maradt meg egy kevés magyar népesség. Az elpusztult tájra vándor pásztorkodást űző, görögkeleti vallású rácok, szerbek és románok (vlachi, oláhok) költöztek. Ők jobban tudtak alkalmazkodni a török viszonyokhoz, mert nem voltak állandó településeik. Makó és Hódmezővásárhely a törökökkel szövetséges tatárok kezétől 1596-ban teljesen leégett és elpusztult. Csak 1603 és 1610 körül szállingózott vissza a lakosság egy része. A környék kisebb falvai azonban soha többé nem keltek újra életre. Az óriási határ ezután csak állattenyésztésre szolgált. 1686-ban újabb tatár pusztítás és a felszabadító háború miatt ismét üressé vált mindkét város, s csak 1699-ben kezdődött újraterelődésük. Az ország más részei is szenvedtek ebben az időben, de egyik sem annyit, mint egyházmegyénk.

A püspökök, ha egyáltalán kapcsolatba tudtak lépni egyházmegyéjükkel, úgy leginkább egykori birtokaik és azok jövedelme után érdeklődtek. Ritkán, és többnyire csak erőszakkal tudtak valami keveset adóként behajtani. 1580 körül egyedül a szegedi, orsovai és hacaki (Hátszeg Hunyadban) ferencesek törődtek a megmaradt hívekkel. A püspökök ezért a szegedi ferences gvardiánnak általános helynöki joghatóságot adtak az egyházmegye területére. 1622-ben Rómában megalakult a Congregatio de Propaganda Fide, amely a Török Birodalmat, így Magyarország töröktől megszállt részét is, missziós területnek tekintette és misszionárius szerzeteseket igyekezett küldeni. Néhány jezsuita már Báthori István idejében (1571-1586) is működött Karánsebesen és Temesvárott, és a következő században állandósult Temesvári missziójuk.

Katonai kormány alatt (1718-1778)

A felszabadító háborúk után Dolny István volt az első csanádi püspök (1700-1707), aki Szegedet székhelynek kinézte. Ezután természetesnek vették, hogy Szeged a csanádi egyházmegyéhez tartozik.

Sem ő, sem utódai nem kezdhették meg az egyházmegye újjászervezését mert a Marostól az Aldunáig terjedő terület, az egyházmegye túlnyomó része, 1718-ig török kézben maradt, a Maros jobb partja mentén pedig, egészen az erdélyi határig, a bécsi haditanács katonai határőrvidéket állított fel, ezért ide sem térhetett vissza a normális élet.

Amikor Savoyai Jenő vezetésével 1716-ban Temesvárról és a Temesi Bánság egész területéről kiűzték a törököket, és 1718-ban a Pozsarevácon kötött békében a törökök lemondtak a Temes-vidékről, a Szerémségről és Belgrádról, a Martostól délre fekvő óriási területen magyar lakosság egyáltalán nem volt. Mindössze 21 000 jobbra földbevajt kunyhót számláltak össze, amelyekben a törököktől betelepített vagy megtűrt rác és román pásztorok laktak. A bécsi kormány e területet, a Temesi Bánságot a lotharingiai származású Mercy Claudius-Florimond katonai parancsnok alá rendelte. Mercy már 1718-ban elkezdte a Bánság újratelepítését. Kormányzása ideje alatt 53 helységet alapított, ahová német földműveseket és bányászokat hívott. De telepített spanyolokat, olaszokat és katolikus bolgárokat is. Erődítéseket emelt és ipartelepeket létesített. Katonautódai folytatták művét. 1753-ban e területnek, már 200 000 lakosa volt, akik között nagy számban szerepeltek a török zaklatásoktól idemenekült szerbek és románok. Mária Terézia uralkodásának második felében francia és szlovák telepések is érkeztek. A magyarokat a Thököly és Rákóczi felkelés miatt a határvidéken megbízhatatlannak tartották és évtizedeken át kizárták a telepésekből.

A katolikus német lakosság érdekében az egyházmegye német püspököt kapott, Mercy unokaöccsét, Adalbert Falkensteint (1730-1739). Az ő idejében, 1738-ban lett Temesvár az egyházmegye új püspöki székhelye. Ugyanis a régi székhely, Csanád a török idők alatt teljesen jelentéktelen helyé vált. Hosszú időn át, amíg a székesegyház felépült a temesvári jezsuiták temploma volt a püspök temploma is. 1737-ben felépült az irgalmasrendiek kórháza. Mivel a középkori birtokviszonyokat nem lehetett visszaállítani, Lelét (Püspöklele, később Csanád-, majd Maroslele lett a neve, 1702), főként pedig Makót és környékét (1719) kapta meg a csanádi püspök anyagi bázisként. Falkenstein püspök és utódai alakították ki az egyházmegye új plébániáit és esperesi kerületeit. A magyar nyelvet nem ismerték. A katolikusok túlnyomórészt németek voltak, ezért a püspökök német papokat hívtak lelkipásztori munkára. Mikor 1739-ben a törökökkel kötött béke értelmében Belgrád ismét török kézre került (s maradt egészen 1878-ig), onnan jöttek az első magyar ajkú telepések a Bánságba.

Csanád és Arad vármegyéknek nagyobb fele a török idők előtt a Marostól délre került el. A XVIII. században a vármegyék visszaállításakor csak a Marostól északra fekvő területüket kapták vissza, de ugyanakkor főként Arad vármegye, a középkori Zárand

vármegyével gyarapodtak. Zaránd vármegye a középkorban a Pankotai-főesperesség néven, mint egy sziget, az egri püspök joghatósága alá tartozott. Arad megyében nagobbrészt románok telepedtek meg, de jöttek németek is. Magyarok csak Kisperegen, Magyarpécskén Újszentannán és Nagy-Zerind környékén voltak többségben. Csanád megyét nagobbrészt magyarok népesítették be újra, de evangélikus szlovákok, továbbá románok (Magyarcsanád, Battonya) és szerbek (Battonya) is telepedtek le.

A ferencesek Radnán építettek templomot 1730-ban amelynek híres Szűz Mária képe Máriaradnát látogatott búcsújáróhellyé emelte.

A megújult egyházmegye kiépítése (1778-1920)

1718-ban Mária Terézia megszüntette a Bánság több mint kétharmadának katonai közigazgatását és a középkori nyomokon megalakulhatott három vármegye: Torontál, Temes és Krassó-Szörény. Északon mindhárom a Marosig terjedt, délen azonban az Al-Duna mentén, Pancsovától Fehértemplomtól át Karánsebesig egy német és egy szerb-román katonai határörvidéket alakított, amely 1873-ig fennállt. A Bánság lakosságának száma ekkor már 400 000 körül volt. A mocsarak lecsapolása után telepítéssel és földműveléssel óriási területeket alakítottak ismét kultúrtájjá. Mária Terézia és II. József a telepések számára rendeletileg nagy előnyöket nyújtott: vetőmagot, állatokat, gazdasági felszerelést és kezdeti adómentességet. A mérmökileg sakktáblaszerűen kimért községek közepén templomok és paplakok épültek. A nyugatról jött telepések csaknem mind katolikusok voltak. Az ortodox szerbeknek Versecen állítottak fel püspökséget. Az ortodox románoknak Aradon, Temesvárott és Karánsebesen létesült püspökségük. A Rómához térő, viszonylag kis létszámú görög katolikus románok püspöki székhelye Lugos lett (1853). Protestáns templomok a Bánság területén 1800 előtt nem épültek.

Temesvárott a jezsuita rend feloszlata (1773) után házukat és iskolájukat a piaristák vették át. 1778-ban felszentelték az új székesegyházat. Ekkor lépett az egyházmegye szolgálatába Köszeghy László volt pécsi jezsuita, aki püspöki titkári, majd kánónoki és helynöki működése után, 1800-tól 1828-ig az egyházmegye legkiválóbb püspöke lett. 1806-ban megnyitotta a temesvári szemináriumot, amelyben 1830-tól az oktatás magyar nyelven folyt, addig az egyházmegye kispapjai másutt, leginkább Egerben tanultak. Makón püspöki nyaralót építtetett szép kápolnával. 1821-ben az egyházmegyei zsinaton számos jogi, liturgikus és lelkipásztori ügyben hozott döntést. Utóda, Loinovich József püspök (1834-1848) tanítóképzőt alapított Temesvárott. 1849-ben a nemzet szabadságharca az egyházmegye területén a világosi fegyverletétellel és Aradon a tábornokok kivégzésével ért szomorú véget. Megtorlásképpen a bécsi kormány a Bánságot mint szerb vajdaságot ismét kiszakította az ország testéből, és közvetlenül Bécs alá rendelte. 1860-ban csatolták ismét Magyarországhoz. Csajághy Sándor püspök (1851-1860) telepítette le Temesvárott és az egyházmegyében a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővéreket, akik 1914-ig 23 rendházat és iskolát létesítettek. 1879 márciusában iszonyú árvíz pusztította el Szegedet; a házak 96%-a rombadőlt.

1914-ben az első világháború előtt az egyházmegye területének lakossága 3 millió volt, közel egyharmada katolikus. 246 plébánián 370 egyházmegyés pap működött.

A megosztott egyházmegye (1920-1945)

A trianoni békekötés (1920) a csanádi egyházmegyét érintette a legsúlyosabban, mert az új országhatárok három részre darabolták: a legnagyobb rész Temesvárral és

160 plébániával Románia fennhatósága alá került, 62 plébánia Jugoszláviában a vajdaság (Vojvodina) nevű tartomány része lett, és csupán 31 plébánia maradt meg Magyarországon területén. 1930-ban a Szentszék rendelkezése folytán a Bánság romániai része Temesvár székhellyel önálló egyházmegye, a bukaresti egyháztartomány része lett, 460.000 katolikus lakossal, akiknek csaknem 3/4 része német volt. A második világháború után a katolikus német lakosság jelentős része Németországba települt; a püspöki székhely betöltetlen maradt. A jugoszláv rész 1925-ben Bánáti Apostoli Adminisztratúra néven közvetlenül a Szentszék alá rendelve önálló egyházmegye lett Nagybecskerek székhellyel.

Az isteni gondviselés a nehéz időkben igen kiváló püspököt adott az egyházmegyének Glattfelder Gyula személyében, 1911-től 1943-ig. Mint fiatal pap Budapesten megalapította a Szent Imre Kollégiumot egyetemi hallgatók számára, hogy a felnövekvő katolikus értelmiséget megmentse az elkallódástól. Kezdeményezése folytán a budai után külön pesti, majd soproni és szegedi Szent Imre Kollégium is létesült. Ő lett a budapesti egyetemen az egyházszonoklattan első tanára, majd 37 éves korában csanádi püspök. Az első világháborút megelőző évben, 1913/14-ben megépítette az új temesvári szemináriumot. Bátran kiállt a katolikusok és a magyarság védelmében, ezért 1923-ban Temesvárt el kellett hagynia. Rövid makói tartózkodás után Szeged lett új székhelye, és azt 1930-ban pápai megerősítés véglegesítette. Glattfelder püspök alakította ki az egyházmegye mai képét. A plébániák számát 30-ról 51-re emelte. Templomok és iskolák épültek.

Az 1879. évi nagy szegedi árvíz után Szeged városi kegyuraság képviselőtestülete által tett fogadalmat - egy monumentális templom építését Szeged központjában - Glattfelder püspök teljesítette. Az építkezés 1913-ban a régi Dömötör templom részbeni lebontása után megkezdődött. Schulek Frigyes építőművész terveit Foerk Ernő tanár módosította és megindította a templom építését, amely a világháború miatt félbemaradt, és csak 1923-ban folytatódott. 1925/26-ban tették fel a keresztet a két toronyra. A nagyszerű neoromán stílusú templomot Glattfelder püspök az egyházmegye alapításának 900., az építési fogadalom 50. évfordulóján, 1930. október 24-én szentelte fel a Magyarok Nagyasszonya tiszteletére. Az építkezés befejezését a város előljáróinak és lakóinak nagylelkűsége tette lehetővé. Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter 1927-ben pályázatot írt ki a fogadalmi templom körüli tér beépítésére. Eredményeként Rerrich Béla tervei szerint megépült a püspöki székház, a szeminárium és a Szent Imre Kollégium. Szeged impozáns terét a püspök és a miniszter együttes akarata hozta létre. Az új épületek megáldása ugyancsak 1930-ban történt. Addig a papnövendékek Esztergomban tanultak. A fogadalmi templomot a pápa a következő évben székesegyház rangjára emelte. A szemináriumot húsz éven át jézustársasági atyák vezették. 1935-ben a püspök makói nyaralóját diákokthonná alakította, s annak vezetését 1940-ben szervita atyákra bízta. 1941-ben a Szentszék Szegeden újra felállította a székeskáptalant.

Glattfelder püspök nemcsak egyházmegyéjéért dolgozott annyit, mint addig egyetlen elődje sem, hanem tevékenyen részt vett az egész ország katolikus életében is, különösen a fővárosban. A Szent Imre Kollégiumok vezetőivel és ifjúságával mindvégig szoros kapcsolatot tartott; szónoka volt a katolikusok nagygyűlésének és szervezője a Katolikus Akciónak.

Dr. Lotz Antal

Irodalom: Történelmi adattár Csanád egyházmegye hajdانا és jelenéhez (*Ortvay Ti-vadar – Szentkláray Jenő* (szerk.) 1-4. Temesvár – Bp. 1871-1874. – Történelmi és Régészeti Értesítő. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye. Temesvár 1875-1917. – Havi Közlöny. Temesvár 1895-1916. (Folyt.) Papok Közlönye. Temesvár 1917-1919. – *Szentkláray Jenő: A csanádegyházmegyei plébániák története I. A-Cs. Te-*